

Préselt vízjelek

5. rész

Figurális préselt vízjelek

Pelbárt Jenő

filigranológus*

A szecessziós préselt monogram-, címer-, embléma-, felirat- és geometrikus-vízjelek mellett, már viszonylag korán, a XIX. század végén megjelentek a különféle figurális témákat ábrázoló préselt vízjelek is. A paletta meglehetősen széles volt. Az egyszerű állatábrázolásoktól kezdve a közlekedési eszközökön, és tájképeken át, a kedvelt mitológiai személyek bonyolult rajzolatú vízjeleit is papírba préselték.

A korai, figurális préselt vízjelek között sok madárábrázolás fordul elő. Ezek közül nem véletlenül első a sorban a „*postagalamb*” vízjel, hiszen a levélpapírok postai továbbításának, a postai szolgáltatásoknak egyik gyakran alkalmazott, egyetemes jelképe. Borítékok és magánlevélpapírok – többféle méretű – emblémaszerű és önálló préselt vízjeként ismert. A monarchiában Schmitt Ferenc bécsi levélboríték- és papírfelszerelő-gyáros 1891-ben védjegyeztette be egyik, viszonylag nagyméretű változatát. A negatív átnézetű, kör alakú embléma-vízjel a STEFANIE MILL fantázianéven kívül, két szecessziós díszítő girlandot és a belső körben egy kitárt szárnyú, repülő postagalambot ábrázol. A galamb nyakába akasztva – mestersége címere – egy összetekert levélpapír látható (1. ábra).

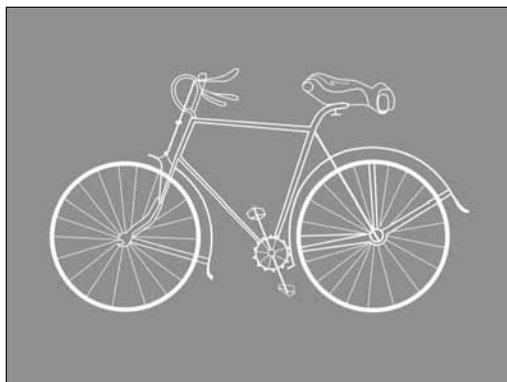
Az utcai közlekedési eszközök közül a bicikli volt az első, amelyet vízjelként ábrázoltak. Rajzolata a bécsi székelyű Elissen Roeder és Társa cég Theresienthali Papírgyárának 1901-es papírvédjegyein is megjelenik. A maihoz nagyon hasonló szerkezetű, kétkerekű kerékpár a kor egyik technikai újdonsága volt, ezért a gyár jó reklámfogásnak ítélte vízjelként történő alkalmazását. A stílusosan Vélo Mill névre keresztelt papírtípusokban nem stilizált, hanem szinte természetes formája látható. A negatív átnézetű „*kerékpár*” vízjel egyik változatát

egy 1898-ban Budapesten postára adott boríték papírjába préselték bele (2. ábra).

Sámuel Meisel, bécsi borítékkészítő forgalmazta Magyarországon is nagy tételben az

1. ábra

2. ábra

*A szerző saját rajzaival.

„Orion-Paper” elnevezésű, szecessziós mintával megpréselt vízjeles papírját. A motívumot 1902-ben védjegyeztette be mindenféle papír-árura, de „különösen levélpapírra és borítékra”. A girlandos keretbe zárt embléma-vízjel két-soros FAVORIT MILL'S ORION-PAPER felirata felett – a felső rész közepén – felhőkre ültetett földgömb tetején, csőrében borítékot tartó postagalamb áll. A földgömbön keresztben átívelő szalagban TRADE MARK (védjegy) felirat utal arra, hogy a vízjel védettséget élvez (3. ábra).

A gráci székhelyű Leykam-Josefsthal Papír-ipar Rt. budapesti lerakata forgalmazta egész Magyarországon és szerte a monarchiában van a budapesti kereskedelmi és iparkamaránál 1902-ben védjegyeztetett „EREDETI HUNGÁRIA BANK POSTA PAPIR” nevű préselt vízjelét. A két végén enyhén kihegyesedő, ovális keretbe foglalt főmotívum egy honfoglaló magyar harcos mellképét ábrázolja. A lajstromozási szövegben a felhasználás módjáról a cég úgy nyilatkozott, hogy „az áruba víznyomással nyomja”. Ez a korabeli szóhasználatban annyit jelentett, hogy univerzális vízjelről van szó, vagyis papírgépen is be lehet vinni a papírba, de préseléssel is. Mindkét módszerrel készült papír forgalomban volt (4. ábra).

1904-ből maradt fenn egy sárgás alapszínű, nagykőrösi számla töredékében Alois Schweiger, bécsi székhelyű kereskedő „Swan Paper” nevű préselt vízjele. Itt a fő motívum egy nádtövek között, tavon úszó, fehér hattyú, amely ez idő tájt a finom, jó minőségű géppapír széles körben használt szimbóluma volt (5. ábra).

Igazi különlegesség a „Tokio Mill” vízjel, amely egy 1904-es, német nyelvű levélpapírból került elő. Idegen hangzású neve és motívumai ellenére nem távol-keleti származású, hanem a közeli Leykam-Josefsthali gyár terméke. A levelet Magyarországon, Pöstyénben írták, illetve adták postára. A vízjel a hinduizmus egyik klasszikus jelenetét ábrázolja. Fő motívuma egy ülő Buddha-Sziddhártha herceg, a buddhista vallás megalapítója, a tökéletes szellemi fejlődés megtestesítője, aki a Kr. e. 6. században élt. A tekintélyes és bölcs vallásalapító itt éppen a Bodhi fa tövében üldögél és meditál, annak érdekében, hogy elérje a megvilágosodást. Testét keleties

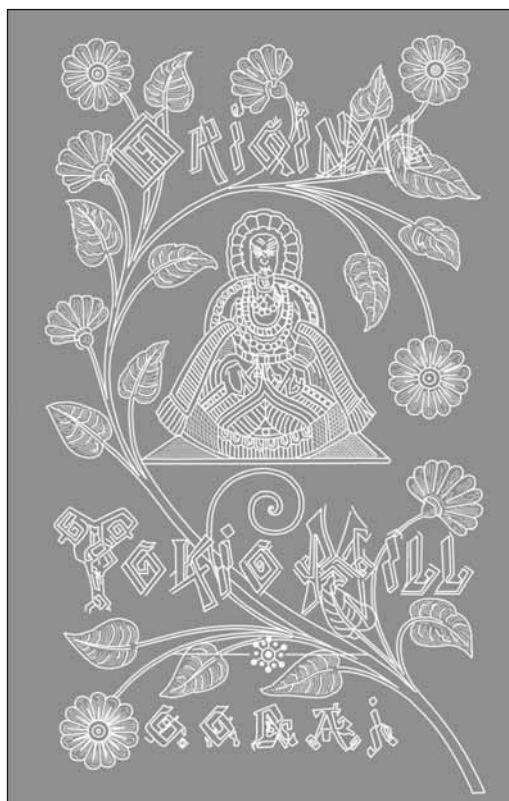
3. ábra

4. ábra

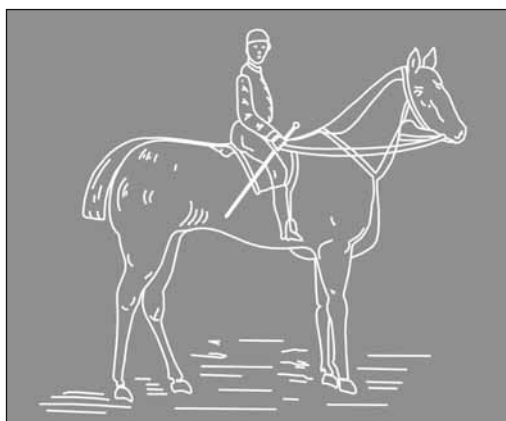
5. ábra

6. ábra

mintázatú, de szecessziós stílusú, stilizált lótvuszvirágok ölelik körbe. A vízjel hordozó papír jellegzetesen század eleji, sárgás alapszínű, vékony és kétoldalt erősen simított. A préselt vízjel vonalvezetése kecses és szépen ívelt. A vonalkontúrok és a minták sraffozása, belső vonalkázása eltérő vonalszélességű, a kontúrok szélesebbek, míg az árnyaló vonalak keskenyebbek (6. ábra).

A „*lovas*” vízjel egy 1908-as, kisméretű, sárgás színű borítékban maradt ránk, amely egy kilovagláshoz öltözött úriembert ábrázol, aki peckesen ül stílusos öltözékében lován. Ezt a vízjelet Hoffmann Józsuva Zsigmond, a díszmű- és rófaruk bizományos kereskedője „Superfine-Quality Best Cream Laid Foolscap Paper” elnevezésű, 1903-ban védjegyzetett papírfélesége csomagolásának borítóján is ábrázolja. A különlegesen színezett papírt ere-

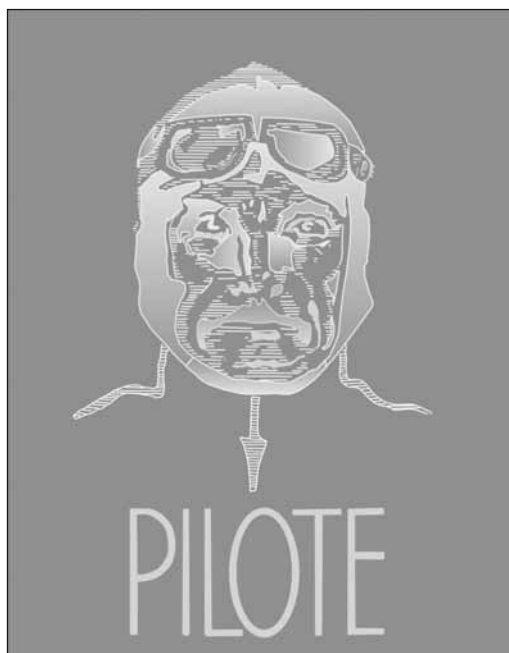

7. ábra

detileg madrasi kereskedők részére készítette, de jutott belőle Magyarországra is. A vízjel vonal-rendszere finom, vékony, préselési mélysége pedig sekély, átnézete mégis intenzív. A vízjelábra éppen a keskeny borítékpapír egyik felének közepén helyezkedik el, ami pozícionált préselésre utal (7. ábra).

A kor kedvelt elefántcsont papírjába préselték a „*PILOTE*” vízjelet. Egy magyar nyelvű, század eleji levélpapírból került elő. A vízjel egy korabeli, divatos pilótasapkát és homlokára tolt szemüveget viselő, markáns arcú férfi szembe néző portréját ábrázolja. Préselési mélysége rendkívül sekély, vonalrendszere finom, átnézete azonban mégis meglepően intenzív (8. ábra).

A magyar préselt vízjelek között ritka a táj- vagy városkép-ábrázolás. E ritkaságok egyike a Rigler József Ede papírneműgyár részvénytársaság által készített és forgalmazott, 1909-ből származó levélpapír préselt „*városkép*” vízjele. A kétrét hajtott, kis méretű elefántcsontpapír mindkét ívfele vízjeles. A bal ívfél közepére erősen stilizált városrészlet látképe van préselve – balra a város és jobbra a Rigler család címerével együtt –, a jobb ívfél közepén pedig Rigler – kettős körbe foglalt – RJE monogram-vízjele látható. Az összetett motívum vízjel-elemei között egy érdekes heraldikai ritkaságot, az úgynevezett falkoronát is felfedezhetjük, amelynek négy ága négy bástyából, pántja pedig a városfalat idéző téglákból

8. ábra

és lőréséből áll. A falkoronát az élő heraldika korában – csakúgy mint itt is – városcímerek fölött alkalmazták (9. ábra).

A mitológiai figurális motívumok térhódítása figyelhető meg a szecessziós préselt vízjelek használatának végjátékában, amely az 1910-es években veszi kezdetét. Nehéz időkben a művészek gyakran fordulnak mitológiai személyek ábrázolásához.

A budapesti székhelyű Haynald Adolf cég „Globus” elnevezésű, 1909-ben bejegyzett védjegyvízelét a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1910-es években használt, hivatalos papírjaiba préselte. A nagyméretű vízjel a földgolyót vállal hordó Atlaszt ábrázolja. A földgömb közepén megjelenik a cég HA monogramja is (10. ábra). A Haynald cég másik, szintén 1909-es, „Atlas” fantázia nevű védjegyén ugyanez a figura a központi motívum – rajzolata és mérete azonos – csak az aláírt feliratban tér el.

Az elegáns, banki levélpapírokba és cégszerű számlákba préselt szerencseistennő, Fortuna alakja 1916-ban még a századforduló szecessziós préselt vízjeleinek haladó hagyományait követi, egészen magas színvonalon. A

9. ábra

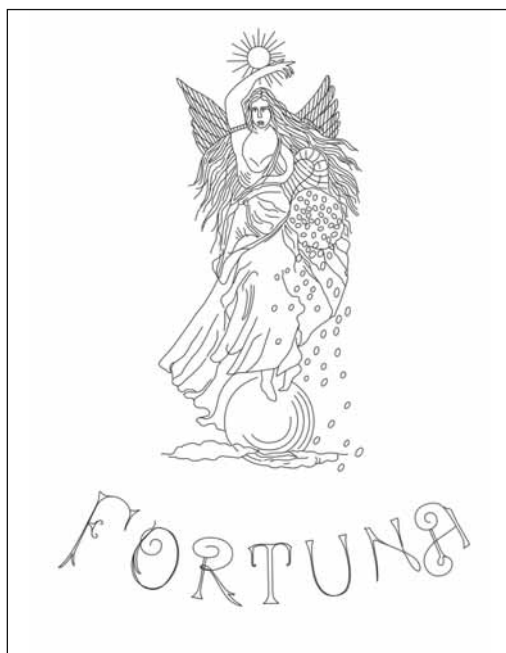
kisméretű „FORTUNA” vízjel vonalrendszere finom és kecses, a nőalak ruházata elegáns hullámokban fodrozódik. Alakja egészen belesimul a papírba, szinte alig észrevehető. A szárnyas Fortuna világgömbön áll, feje felett apró nap sugárzik, kezében bőségszaru, amelyből manna hullik alá. Itt Fortuna a szűk esztendőök termékenység szimbóluma, a remény és a Föld jelképeként szerepel (11. ábra).

Az első világháború vége felé a szecessziós préselt vízjelek sorsa megpecsételődött és mintegy hatvan éve tartó sikersorozatuk végét érni látszott. Egyrészt a háborús idők nem kedveztek az egyedi és különleges rajzolatú vízjeleknek, másrészt az újdonság varázsa ekkor már elszállóban volt, amiről a nagyobb papírgyárak tucat árui, az általános célú, tömeggyártású vízjeles papírok is gondoskodtak. Nemcsak hatalmas választékukkal, hanem versenyképes áráikkal is.

A művészetben is új izmusok kezdtek hatni, a szecessziós motívumokat hordozó préselt vízjelek szép lassan kiszorultak a papír-kereskedelem egyre bonyolultabb képet mutató színpadáról. Egy-egy új motívum még felbukkant a huszas-harmincas években, mielőtt végleg eltűntek volna, de már jelentős hatást nem tudtak gyakorolni a kialakult új viszonyokra. Inkább

10. ábra

11. ábra

12. ábra

13. ábra

csak nagyon ritka kuriózumként fordultak elő, nagyon kis példányszámban, főleg különleges levélpapírokból vagy levélpapír és boríték szettekben. Helyüket egyszerűbb kivitelű feliratvázok és semlegesebb – kevesebb díszítő elemet tartalmazó – motívumokból építkező geometrikus-vázok vették át.

A mitológiai tárgyú, figurális préselt vázok egyik utolsó példánya a „**JUSZTÍCIA**” váz, amelynek több érdekes rajzi változata is ismert. Az egyiket 1919-ben forgalmazták. A rusztikus vonalvezetésű, erősen elmaratott kontúrú, széles vonalakkal felépített rajzolat szokatlanul erőteljes. A keresztény művészet négy sarkalatos erényének egyikét, az igazságosságot ábrázolja, amely a jog, az igazság, a harmónia, az óvatosság, a jogegyenlőség, a mérték és a rend egyetemes szimbóluma. A bekötött szemű Jusztícia egyik kezében törvénykönyvet, másik kezében pallost tart. Harmadik attribútuma, a mérleg, valamilyen okból itt hiányzik. A bekötött szem az igazságosság és az igazságszolgáltatás kettős természetére utal, a vakásra és a pártatlanságra, a pallos pedig a büntetésre (12. ábra).

1928-ból maradt fenn néhány részvény papírjában a „**Sors**” váz (13. ábra). Ez a szecessziós korszak talán utolsó, impozáns, préselt vázja. A/4-es méretével valóban gigantikusnak és bravúros technikai teljesítménynek számít. Gondoljunk csak bele milyen hatalmas préserő kellett egy ilyen nagyságú felület egyenletes kipréseléséhez!

A dúsan kanyargó, szecessziós növényi indákkal keretbe foglalt vízjel rajzolata többféle

értelmezésre is okot ad. A felhőn járó, egyik kezében gabonakévet, másik kezében mérleget tartó fiatal nőalak jelképezheti – átvitt értelemben – magát a Sorsot, a Békét, de lehet Jusztícia jelkép is a mérleg okán, a búzakéve miatt pedig sajátos Szűz Mária szimbólumként fogható fel. Ókori eredetű asztrológiai hagyomány, hogy a Szűz csillagkép szép nőalakja búzakévet tart a kezében, a béke jelképeként. A keresztény ikonográfiában a Szűzanyát magok nélkül termést hozó búzamezőnek tekintik (Kalászos Madonna). A gabona a mitológiai tárgyú reneszánsz festészetben Démétér-Ceres attribútuma, akiben az ókoriak a földművelés és az állattenyésztés terméshozó istennőjét tisztelték. Az összefogott búzakéve az összhang, az egyetértés, a bőség, a termékenység és az élet szimbóluma.

A 30-as évek végén aztán a szecessziós préselt vázok végleg eltűntek a magyar papírkereskedelmi piacról. Megváltoztak a vásárlói szokások és igények, de a gyártók elképzelései is. A préselt vázok díszes motívumai és mitológiai figurái által sugallt kereskedelmi ideákat elsöpörte az Európán végigzúgó gazdasági válság, majd a második világháború. Helyükön betöltetlen űr maradt. A 40-es években lassan feledésbe mentek a préselt vízjelkészítés klasszikus technikai ismeretei is. Azokon a területeken, ahol még dolgoztak a régi mesterek, született ugyan egy-egy újabb, elkésett variáció, de az új típusú préselt vázok népszerűségben messze elmaradtak elődeiktől és csak szűk papírfeldolgozóipari területen használtak közülük néhányat, nem túl nagy mennyiségben.

A Restaurátor Szakosztály kirándulása Krakkóba és környékére

Augusztus 11-én, szombaton indultunk Krakkó felé. Útközben megálltunk Kőrömcobányán, ahol városi sétával frissítettük fel buszon elgémberedett lábainkat. Az óváros girbe-gurba lejtős utcáin barangoltunk, ki-ki kedve és ereje szerint. Árvaváralján, mielőtt átkeltünk az Orawán, egy kis pihenőt tettünk a magasba

emelkedő vár alatt. Este érkezünk meg krakkói szállásunkra.

Másnap esős, párás időben tekintettük meg a híres Wawelt (1. kép) a királyi termeket, a koronázó székesegyházat, a Zsigmond tornyot, és még egy kis reneszánsz kort idéző műsort is láthattunk az egyre reménytelenebbül ömlő